

Pavel Borský

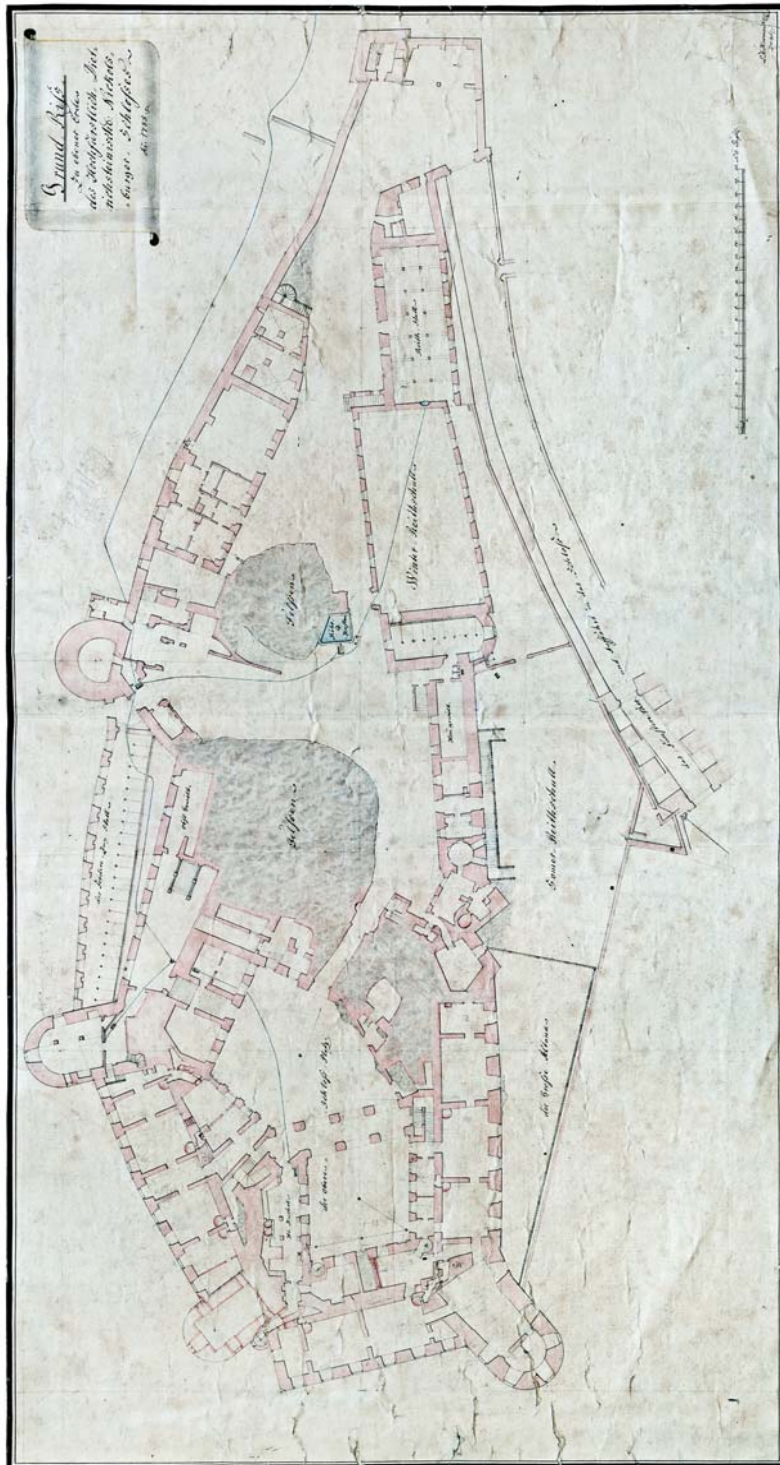
Udírenská bašta na zámku v Mikulově

V muzejním sborníku RegioM 2020 byla publikována obsáhlejší úvaha o stavebních proměnách mikulovského hradu do poloviny 16. století.¹ Navazuji na ni ještě podrobnějším komentářem k jedné z dochovaných středověkých věží hradu. Mikulovský hrad sice zmizel ve zdech barokního zámku, nezanikl však beze stopy. Středověké stavby jednak předurčily dispozici objektu a jednak v zámeckém areálu zůstala i stará věž s hradní kaplí. Na nádvoří rozloženém před Skalní bránou ústící do Horního nádvoří pak stojí také dvě středověké věže – subtilnější břitová a mohutná válcová věž, nazývaná Udírenská bašta. V literatuře se bašta označovala za pozdně gotickou, zatímco břitová věž byla nejčastěji považována za pozdně románskou stavbu. Při průzkumu v roce 2019 byla dendrochronologicky datována dubová posuvná závora v ostění niky portálu do přízemí břitové věže do doby kolem roku 1433 (1432/1433d). Válcovou věž se nepodařilo takto přesně a exaktně datovat, i když se v jejím plášti zachovaly zbytky autentického středověkého lešení. Můžeme však důvodně předpokládat, že obě věže vznikly současně nebo nedlouho po sobě a staly se součástí pozdně gotického ohrazeného severního předhradí. Břitová věž byla postavena do čela předhradí s břitem natočeným do směru útoku. Válcovou věž situovali stavitelé na západní stranu předhradí po bok bráně a výrazně ji vysunuli z linie hradby. Důvodem výstavby předhradí se stalo nepochybně rozšíření palných zbraní v té době. Pozice oblátek bylo tedy nutno co nejvíce oddálit, vytvořit předpolí, a hrad tak

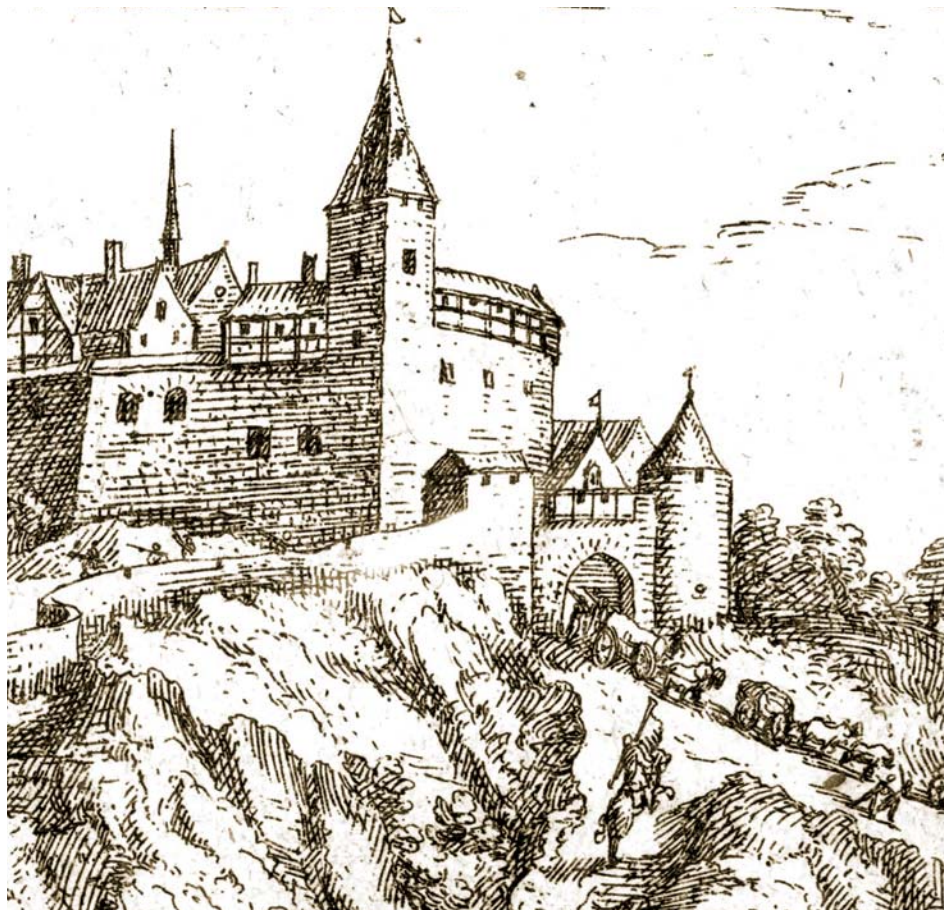

Středověké obranné věže severního předhradí mikulovského hradu – břitová a válcová
(foto archiv Regionálního muzea v Mikulově)

¹ Viz BORSKÝ, Pavel: Mikulovský hrad do poloviny 16. století, RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově, roč. 29 (2020), s. 82–110.

Půdorys přízemí mikulovského zámku z roku 1785. Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, fond Sběrka map a plánů. Sign. J(án) K(arel) H(romádko), inženýr. Na severní straně Udrfrenské bašty je zakreslen přístavek barokní kuchyně.

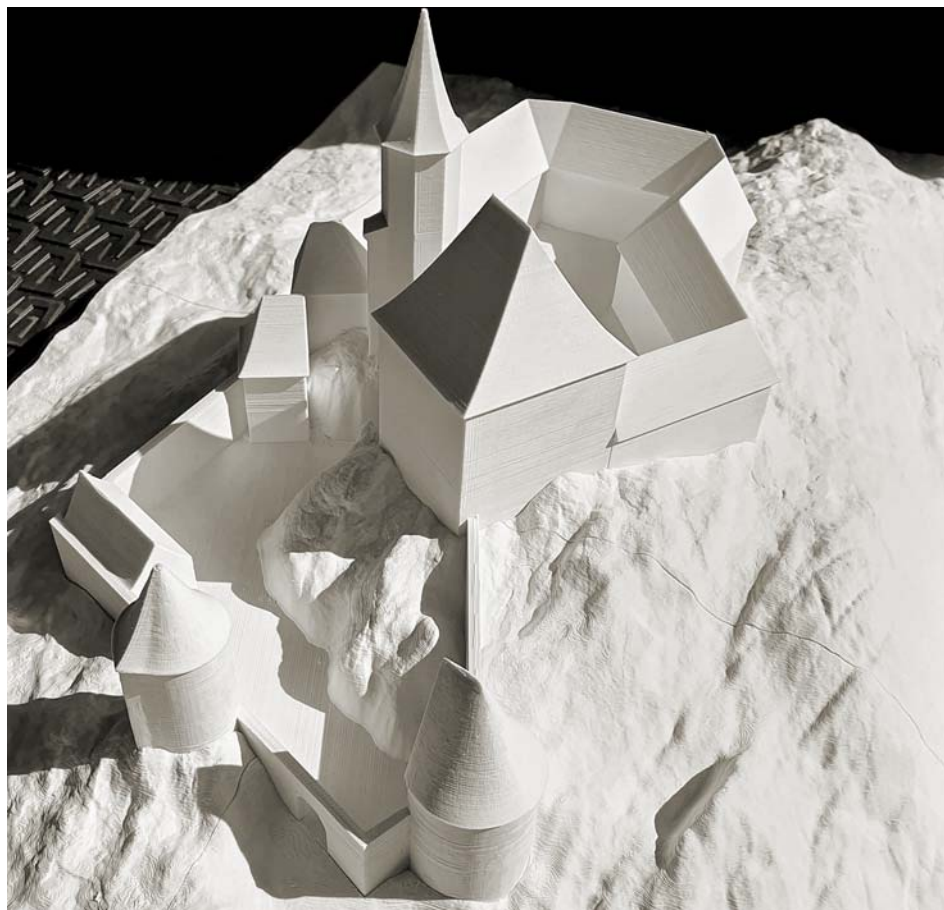

Detail brány předhradí a Udírenské bašty na vyobrazení mikulovského hradu ze druhé poloviny 15. století. Zrcadlově otočeno podle V. Hortvíka. Převzato z: HORTVÍK, Václav: Nejstarší mikulovská vyobrazení, Jižní Morava, roč. 40 (2004), s. 37–80.

ochránit před ostřelováním.² Velmi pádným argumentem pro takové vylepšení obrany hradu mohlo být vypálení Mikulova husity roku 1426.

Předhradí s oběma věžemi je dobře patrné na nejstarším vyobrazení mikulovského hradu asi ze druhé poloviny 15. století v pohledu od severu. Kreslíř veduty měl před sebou hradbu předhradí, do níž byla vetknutá břitová věž s vysokou střechou. Hradbu zakreslil jako vysokou zeď s hrázděnými zastřešenými ochozy po obou stranách dominantní věže. Vpravo, tedy západně, je méně nápadná válcová věž s kuželovou střechou, nepochybně totožná s Udírenskou baštou. Vedle bašty se nacházela brána do předhradí, která podle kresby sestávala z branské věže a předbraní. Ze zakryté branské věže vidíme jen střechu s korouhví, zatímco předbraní s kulisovou bránou a cimbuřím je patrné celé. Na místě brány nyní stojí budova barokního divadla, upravená později na knihovnu. Přesto můžeme

² Nabízí se srovnání se soudobým předhradím hradu Velké Meziříčí, které dokončil roku 1434 Václav Strážnický z Kravař († 1438). Rozšíření hradu o opevnění s flankovacími věžemi bylo zřejmě jedním „z prvních fortifikačních podniků tohoto druhu“. Viz MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Osídlování krajiny a počátky města a hradu do roku 1415, in: Velké Meziříčí v zrcadle dějin, (red. Zdeněk Fišer), Brno 2008, s. 27–60, zvl. s. 55–56 (zde citována starší literatura).

Model zástavby hradu před rokem 1450, provedený podle stavebněhistorického průzkumu z roku 2019. Brána do předhradí po boku Udírenské bašty je znázorněna jen schematicky.

na základě několika drobných stavebních relikvů i dnes rekonstruovat středověkou situaci mezi britovou věží a Udírenskou baštou. Probíhal zde ochoz, který spojoval britovou věž, branskou věž a Udírenskou baštu. Je otázkou, zda se jednalo o ochoz na vnitřní straně hradby, nebo na obě strany vyložený hrázděný a zastřešený ochoz na její koruně, který vidíme na vedutě. Za Udírenskou baštou se hradba lomila jihovýchodním směrem a stoupala k bližší neznámému ohrazení hradního jádra. Tento úsek hradby se dochoval začleněný do barokní schodiškové chodby, v níž jsou dodnes sklopené střílny v podobě zaslepených výklenků. Takové střílny by se nejspíše obsluhovaly z vnitřního ochozu. Nelze vyloučit, že se ochozy vlevo a vpravo od brány konstrukčně lišily.

Celé předhradí změnilo barokní úpravy. Nejpronikavější zásahy se uskutečnily za vlády kardinála Františka z Dietrichsteina (vládl 1611–1636). Kolem roku 1632 zrušil kardinál středověkou bránu a na jejím místě vystavěl patrovou obdélnou budovu s velkým sklepením, k jehož založení byl využit zárez středověké cesty do terénu. V patře zřídil plochostropý divadelní sál.³ K jižnímu čelu divadla a k vnitřní straně Udírenské bašty byla

³ Dochovaný historický krov divadla byl dendrochronologicky datován 1631/1632d. Všechna citovaná datování určil Tomáš Kyncl, DendroLab Brno.

▲ Udírenská bašta od jihu. Pod střechou jsou patrné dodatečně dozděné proluky cimbuří a jediná v celistvosti dochovaná kamenná klíčová střílna osazená v poprsní jedné z proluk. Střílny v podstřeší byly určeny pro ruční palné zbraně. Obdélný otvor níže byl vybourán druhotně v místě střílny v prvním patře věže. Tato střílna, určená pro těžší zbraň, sloužila k flankování prostoru před hradbou. (foto Pavel Borský, 2019)

Detail klíčové střílny vytesané z jednoho kusu kamene, ► nacházející se na jihozápadní straně věže. (foto Pavel Borský, 2019)

Proluka cimbuří na jihozápadní straně věže s klíčovou střílnou osazenou v poprsní. Plnou čarou je vyznačena dodatečně dozděná horní část proluky. Tečkovanou čarou je zachycen parapet proluky a přibližně podlaha podkroví. Klíčové střílny nad podlahou byly zjevně určeny pro ležící nebo klečící střelce. Šípky označují otvory po trámech, které vynášely zaniklou roubenou zástěnu vyloženou od úrovně poprsně před cimbuří. V zástěně můžeme předpokládat další řadu vyřezaných střílen. (foto a zakres Pavel Borský, 2019)

Stínka cimbuří a torza klíčových střílen na severozápadní straně věže. (foto Pavel Borský, 2019)

Udírenská bašta od severu. V místě altánu při patě věže se nacházela přistavěná barokní kuchyně. V úrovni patra je torzo větší klíčové střílny. (foto Pavel Borský, 2019)

Detail větší kamenné klíčové střílny sestavené ze čtyř opravených kusů. Dle průměru průstřelnice byla určena pro palnou zbraň větší ráže, sloužící k postřelování příjezdové cesty k předhradí. (foto Pavel Borský, 2019)

s využitím zmíněné středověké hradby postavena dvoupodlažní arkádová chodba, v níž vedlo schodiště ke slavnostnímu sálu v severním zámeckém rondelu. Klenutá chodba byla jedinou krytou komunikací spojující zámek s divadlem, a lze tedy předpokládat, že vznikla souběžně s ním – ve třicátých letech 17. století. Vedle bašty byl pod schodištěm v hradbě vybourán nový průchod, vedoucí do západního parkánu, samotná bašta však zůstala podle všeho nedotčena. Teprve za Ferdinanda z Dietrichsteina (vládl 1655–1698) byl kolem roku 1682 na baště vztyčen nový krov (dendrochronologické datování 1681/1682d). S tím byla jistě spojena stavební úprava znamenající definitivní konec fortifikační funkce věže. Dle důchodních účtů z roku 1698 opravil *Rundturm* mikulovský zednický mistr Leonard Lenggriesser.⁴ Nejspíše zaklenul přízemí i patro bašty. Na plánu zámku z roku 1785 je při severní straně věže vyznačena kuchyně.⁵ Tento nový provoz přinesl tradiční označení objektu – Udírenská bašta: z věže určené k ochraně brány předhradí se stala udírna. V 19. století se bašta shodou okolností vrátila – pouze však vizuálně – ke své původní funkci. V letech 1846–1849 totiž kníže František Josef z Dietrichsteina (vládl 1808–1854) nechal vybudovat do zámku nový příjezd. Dle projektu architekta Heinricha Kocha protála zámeckou zahradu nová kočárová cesta v podobě pozvolna stoupajícího viaduktu s téměř

⁴ RICHTER, Václav – KRSEK, Ivo – STEHLÍK, Miloš – ZEMEK, Metoděj: Mikulov, Brno 1971, zvl. s. 161–162.

⁵ Po zaniklé kuchyni zůstal jen úzký průchod vybouraný v přízemí schodišťové chodby. Průchod byl odhalen při odebrání stavebního odpadu v roce 2015. Viz TRAMPOTA, František: Výsledky menších archeologických výzkumů ve vztahu ke stavební historii Mikulova, RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově, roč. 24 (2015), s. 12–20.

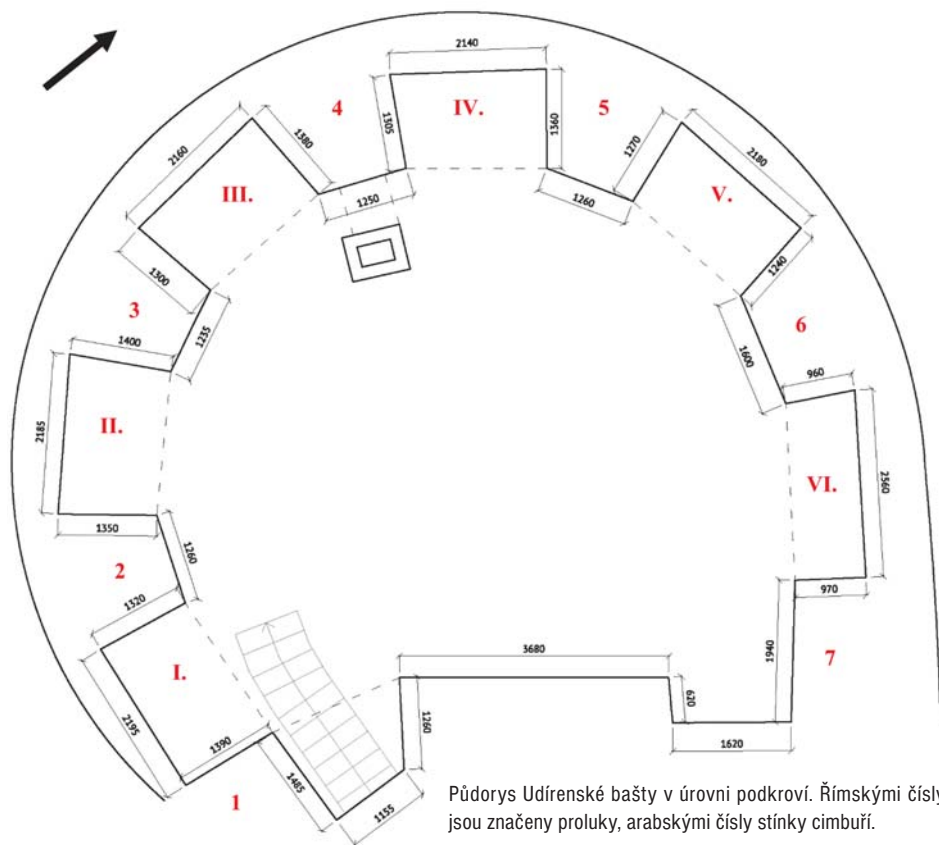
Interiér zaklenutého patra věže. Vlevo je komora střilny na severní straně věže, vpravo je dveřní výklenek zrušeného středověkého vstupu do patra věže z předpokládaného ochozu hradby. V současnosti je patro přístupné z přistavěné barokní schodišťové chodby z doby Františka z Dietrichsteina. (foto Pavel Borský, 2019)

třemi desítkami cihelných oblouků. Cesta vedla od města přes takzvaný úřednický dvůr právě k Udírenské baště, kde architekt ke staršímu vjezdu z parkánu přistavěl novogotické předbraní s rovnou střechou krytou atikou v podobě cimbuří.

Vraťme se však ke středověké podobě věže. Tříčtvrtěválcová dvou-podlažní věž byla výrazně vysunutá před hradbu, a nebyla tudíž otevřená do předhradí. Byla postavena z lomo-vého kamene místní provenience, doplňovaného především úlomky střešních tašek, v omezené míře také cihlami. V dochované podobě je zastřešena raně barokní polygonální jehlancovou střechou. Obdobně byla zastřešená jistě i ve středověku. Pod střechou jsou zřetelné dosti široké stínky cimbuří a cihlami dozděné proluky. Plášť věže se zachoval v ne-bývale intaktní podobě včetně pravidelně rozmístěných otvorů po lešení a primární omítky. Interiér změnily barokní úpravy – původně byla věž

Zrušený středověký vstup do patra věže ze strany předhradí. Vstup vedl z předpokládaného vnitřního ochozu hradby, s nímž zřejmě souvisel krakorec v úrovni prahu. Nyní se zazděný vstup nachází pod klenbou přistavěné barokní schodišťové chodby. (foto Pavel Borský, 2019)

plochostropá –, patrování se však nijak výrazně nelišilo od dochovaného stavu. Přízemí bylo možná přístupné jen z interiéru pomocí žebříku spuštěného poklopem v podlaze patra. Do patra vedl vstup z předpokládaného vnitřního ochozu hradby. Otvor, byť zazděný, se dochoval dodnes a vede nyní pod klenbu přistavěné barokní chodby. V patře věže byly na protilehlých stranách dvě střílny. Ústí se dochovalo jen u střílny na severní straně. Kamenná klíčová střílna je sestavená ze čtyř opracovaných kusů a podle průměru průstřelnice byla zjevně určena pro těžší palnou zbraň. Obě střílny flankovaly prostor před hradbou a severní střílna byla přímo určena k postřelování cesty do předhradí, která vedla nejspíše z prostoru dnešního Lormova náměstí.

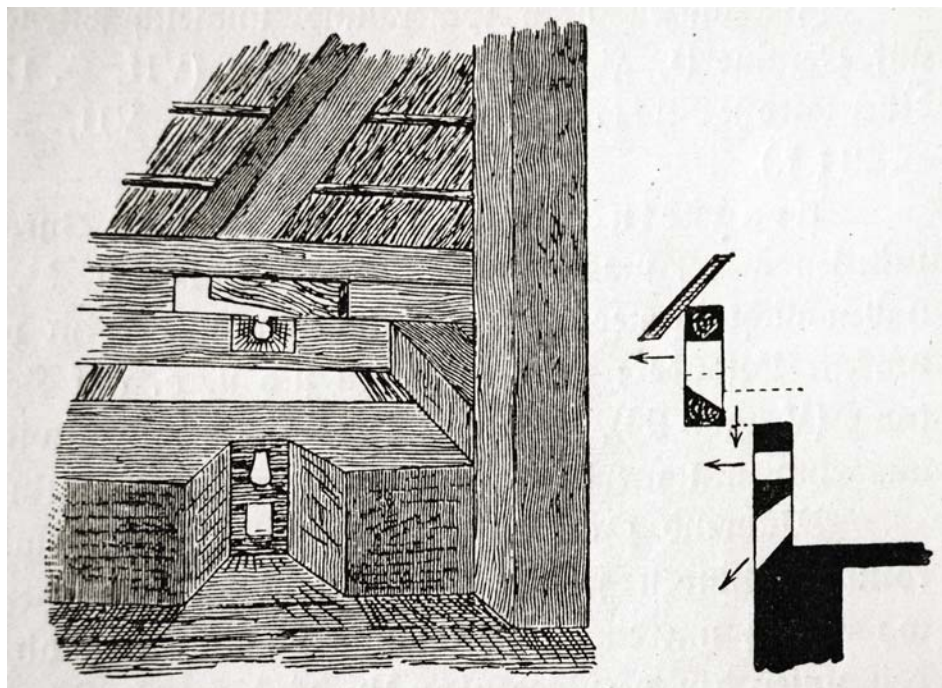
Nejzajímavější je však situace v podstřeší. Lze předpokládat, že toto půdní polopatro bylo přístupné jen po žebříku z patra věže. Do interiéru vystupují zuby cimbuří v podobě mohutných bloků zdiva, odpovídajících šířce obvodové zdi věže. Na nich spočívá dochovaný raně barokní krov. V šesti prolukách mezi nimi jsou přibližně do poloviny výšky cimbuří vyzděné silnější parapety, dodatečně doplněné do výše cimbuří tenčí dozdivkou. Od počátku bylo zřejmé, že v parapetu jedné proluky je kamenná klíčová střílna z jednoho kusu kamene. Při podrobném průzkumu z plošiny se ukázalo, že stejné střílny byly osazené v parapetech každé proluky, dochovaly se však pouze v rozlámaných kusech. Nacházejí se jen nevysoko nad stávající podlahou podstřeší. Drobnější rozměry střílen svědčí jednoznačně o jejich určení pro ruční palné zbraně. Zvláštní je, že klíčové střílny nebyly osazené v osách proluk, ale jsou ze středu parapetů všechny vysunuté. V plášti věže je v úrovni parapetů proluk ještě nápadná řada pravidelně rozmístěných trámových kapes. Do boků všech zubů cimbuří byly totiž osazeny trámové konzoly. V interiéru podstřeší se

Podkroví věže v pohledu od jihovýchodu. Zcela vlevo je stínka 2, proluka II, uprostřed stínka 3 a proluka III. Před stínkou 4 v popředí se nachází mladší komínové těleso. V prolukách je zřetelná úroveň silnější poprsně a tenčí dozdivky nad ní. V lici stínky 4 je v této linii zazděný trám. Jedná se o jeden z nosníků vynášejících zaniklou roubenou zástěnu před cimbuřím. (foto Pavel Borský, 2019)

Trámová konzola ve stínce 6. Za čelem trámové kapsy je na cihlovém zdivu stínky tenká omítka. Trámy byly do stínek zazděny současně se stavbou cimbuří; od počátku se tudíž počítalo s instalací roubené zástěny pod střechem věže. (foto Pavel Borský, 2019)

Hrad Moosham u Unternbergu v Salcbursku v Rakousku. Roubená zástěna předstupující pod střechem před obvodovou zeď horního patra hradu v pohledu z interiéru. V koruně obvodové zdi je ve výklenku dvoudílná střílna pro střelbu vodorovně a šikmo dolů. V zástěně nad ní je vyřezaná druhá řada střílen. Kresba převzata z: PIPER, Otto: Österreichische Burgen. Band VIII, Wien 1910, s. 218. Konstrukce se zachovala dodnes.

kapsy pro tyto trámy dochovaly u každého zubu cimbuří a v několika případech v nich zůstaly i samotné trámy. Trámy z jilmového dřeva ovšem nebylo možné dendrochronologicky datovat. Absolutní datování tedy není k dispozici, ale po detailním ohledání několika kapes je alespoň možné konstatovat, že trámy se do boků stínek zazdíly současně se stavbou cimbuří. Od počátku se tedy počítalo s osazením nějaké visuté konstrukce. V první řadě přichází v úvahu hrázděné nebo dřevěné podsebití. Tomu však nenaspovídá délka ani průřez zapuštěných nosníků, které by plnohodnotný ochoz stěží unesly.⁶ S největší pravděpodobností se jednalo jen o předsazenou roubenou zástěnu vyloženou na popsaných trámech. V moravském nebo českém prostředí taková zástěna dosud dokumentována a publikována nebyla.⁷ Situaci v podstřeší mikulovské Udírenské bašty je asi nejbližší dodnes dochovaná zástěna na hradě Moosham u Unternbergu v Salcbursku v Rakousku.⁸ Obdobně jako v Mooshamu mohla být ve zmizelé mikulovské zástěně vyřezaná druhá řada střílen. Spodní kamenné klíčové střílny nevysoko nad podlahou byly určeny pro klečící

⁶ Na hradě Švihov byl u hradby předhradí dokumentován pozdně gotický ochoz o dvou úrovních. Ve spodní dochované úrovni jsou rozmístěné střílny. Zaniklá horní část byla vyložená na trámových konzolách před hradbu. Viz VARHANÍK, Jiří – KYNCL, Tomáš: Pozůstatky hradebního ochozu na hradě Švihově, in: Sborník 14. Roubené a hrázděné konstrukce historických staveb. Sborník příspěvků ze 14. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 16.–19. června 2015 v Lokti, Praha 2016, s. 171–184. Dimenze celé konstrukce je však s mikulovskou baštou nespočetitelná.

⁷ Viz RAZÍM, Vladislav: Řeč středověké fortifikační architektury. Terminologie a její souvislosti, Praha 2018, s. 35.

⁸ Viz PIPER, Otto: Österreichische Burgen. Band VIII, Wien 1910, s. 218–219. Srov. též PIPER, Otto: Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen, Augsburg 1912, s. 349 a RAZÍM, c. d., s. 124–126.

Projekce kresby zástěny z hradu Moosham do proluky VI. Tečkovanou čarou je vyznačena výška parapetu v prolukách v úrovni horního okraje trámových konzol. V mikulovské Udírenské baště byla v tomto parapetu jediná střílna – určená pro vodorovnou střelbu. (foto a zákres Pavel Borský, 2019)

nebo ležící střelce, horní řadu střílen obsluhovali stojící střelci. To by vysvětlovalo vysunutí spodních střílen z osy proluk – střelci si navzájem nepřekáželi a bylo možné obsadit všechny pozice současně.

Je však třeba podotknout, že na vedutě z 15. století jsou na baště těsně pod střechou zakresleny jen dva obdélné, na výšku postavené otvory. Ve spodní části věže je kruhový otvor – zřejmě střílna v patře. Zdá se, že veduta je dosti přesná a realistická, a přesto není pod střechou žádný věnec nebo výstupek naznačený. Pokud je však předložená rekonstrukce obranných prvků věže v podstřeší správná, pak do ní byla soustředěna značná palebná síla zahrnující flankování těžšími kusy i koncentrovanou vějířovou palbu ručními zbraněmi. Takový potenciál kontrastuje s vybavením britové věže, v níž byla jediná zdvojená střílna. Udírenská bašta měla v pozdně středověkém fortifikačním systému celého mikulovského hradu tedy zjevně klíčové místo.

Pavel Borský

The Smokehouse Bastion at the Mikulov Castle

The massive cylindrical tower standing in the courtyard in front of the Rock Gate opening into the Upper Courtyard of the castle belonged, like the neighboring tower with deflection wedge, to the late medieval fortification, which was built in the thirties of the 15th century. The tower protruding from the wall protected the gate on the western side of the forecourt. At the end of the 17th century, it was newly roofed and vaulted on the ground and first floor. A kitchen was added to the north side of the tower and the tower was used as a smoke house. In its medieval form, the tower had a flat ceiling. There were two opposite embrasures on the first floor, enabling flanking with larger-caliber firearms. In the attic mezzanine under the roof, battlements with additionally bricked-up and raised parapets in the bays have been preserved. There were smaller embrasures for small arms in the bay parapets above the loft floor. In front of the battlements, as shown by the preserved walled-in beams, a wooden structure was originally laid out, which was reconstructed as a wooden screen similar to the preserved screen at Moosham Castle in Austria. Such a construction has not yet been documented in Moravia or Bohemia. It can be assumed that there was an upper row of embrasures in the wooden screen. Therefore, a lot of firepower was concentrated in the tower and the tower had a key position in the fortification system of Mikulov Castle.